

del proemi, quan diu: «Adam postquam peccauit ut rettuli, dicente tunc domino: ,Terra es et in terram ibis' addictus est morti». El *De Baptismo*, doncs, ens és arribat sencer.

Tract. XXVII, 4, 25-26: «Subiungam cum uacuum erit, et aliam epistulam in qua non uestra redarguam, sed nostra proponam.»

«Commentaire: ,et aliam epistulam'. nous ne savons pas si Pacien put écrire cette autre lettre. En tout cas, elle ne nous a pas été conservée».

Expressions com aquesta són freqüents. Àdhuc era un tòpic, al qual hom recorria per acabar una conversa o un escrit. No crec que Pacià pensés redactar aquest tractat quan estava acabant la refutació dels arguments de Simpronià. Almenys, no es dedueix de la frase esmentada. «Dominus te in aeternum - spiritalem». Finale presque identique à celle de la Lettre II (8, 5). Si de bell antuvi aquest final potser semblaria gairebé idèntic al de l'anomenada carta segona, el lector que escolti el ritme sentirà una diferència molt notable i d'una conseqüència molt important. Mentre aquí llegim ,ad concordiam spiritalem', aquella diu ,et concordare nobiscum'. Aquesta diferència fou precisament la que em va fer estudiar l'última part d'ambdós escrits i descobrir que l'anomenada carta segona és una lletra prelatòria i per això el ,numerus' és tan diferent de les demés obres, que totes acaben igual: «reditu gaudeatur», «spiritalibus obtinete», «plenius instrueris». És «concordiam spiritalem» un crètic seguit d'una dipòdia trocaica, en canvi, «concordare nobiscum» és un troqueu seguit d'un antibaqui. Com que la carta anomenada segona és prelatòria i, per tant, no acaba l'escrit, el ,numerus' és menys solemne com és el crètic troqueu que presenta aquí la forma 1γ. Vaig tractar aquest aspecte en una comunicació llegida l'any 1987 en el «VII Congreso Español de Estudios Clásicos» celebrat a Madrid (Actes 1989, 457-461). Ha sigut una satisfacció veure que el prof. C. Granada coincideixi amb mi i en reproduïxi el contingut, encara que sense detenir-se en la demostració (p. 36 i coberta posterior verso).

El llibre tindrà poc interès per al llatí que vulgui estudiar el llatí de Pacià. Espero també que el lector vegi en aquesta recensió ja massa llarga un testimoni de devoció al Sant Pare de Barcelona i del màxim respecte al teòleg C. Granada. No cal dir que la seva autoritat en matèria de teologia és una garantia segura de la doctrina que conté el llibre.

Àngel Anglada

Pere PUIG I USTRELL, *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomataris dels segles X i XI* (Col·lecció Diplomataris, 7), Barcelona, Fundació Noguera 1995, 1418 pp en tres volums.

La participació directa o indirecta en la lectura pública d'una tesi doctoral és sempre motiu de goig. I aquest encara augmenta quan s'hi afegeix la possibilitat de manifestar, també públicament, que el treball defensat és excel·lent. Aquest fou el cas del *Diplomataris de Sant Llorenç del Munt* de Pere Puig i Ustrell, presentat el 14 de setembre de 1990 per a obtenir el grau de doctor, que l'aspirant va assolir amb la màxima qualificació per unanimitat de la Comissió avaluadora, a la qual vaig tenir l'honor de pertànyer. Vaig dir aleshores —i em plau de repetir-ho ara— que la qualitat de l'obra presentada no m'estranyava gens, perquè no es tractava d'un treball primerenc, sinó de l'últim d'una sèrie que venia avalada per una constant exigència i rigor crític. I el resultat està ara a la vista de tothom, amb una edició model·lica de la documentació més antiga del monestir de Sant Llorenç, precedida d'una introducció substancial, on ja s'aprofita bona part de les notícies que aquests documents ens forneixen, amb un estudi molt complet sobre l'organització interna del monestir, la formació i explotació del seu patrimoni, i importants anàlisis paleogràfiques i diplomàtiques de la documentació. Ressaltaré aquí, però, només algunes de les informacions que a mi personalment més m'interessaven de la documentació aplegada.

En primer lloc destaquen diverses noves sobre la circulació d'alguns llibres, tant més valuoses com escasses són en la documentació altomedieval, però fonamentals per a conèixer la història del llibre manuscrit i dels interessos culturals dels nostres avantpassats. Car, en efecte, una història fonamentada del llibre manuscrit d'una època determinada o d'un país concret ha de basar-se, necessàriament, tant en la consideració dels testimonis directes com dels indirectes que en queden. Els directes vénen donats pels còdexs íntegres o fragmentaris conservats, i els indirectes per les referències libràries que hom pot pouar en la documentació escrita —sigui quina sigui la seva naturalesa— i en les fonts que inspiraren els autors dels textos tant literaris com paraliteraris. Basant-me en aquests quatre pilars, sostinguts per la Paleografia, la Codicologia i la Filologia, confio de poder concloure algun dia una Història del llibre manuscrit català que preparo. I la documentació arreglada per Pere Puig ens informa en aquest punt que el 25 de novembre de 1041 l'abadessa de Sant Daniel de Girona, Gerberga, vengué a Udalguer un alou situat «in comitatu Barchinonense in termino de chastro Apierola uel in Sparagaria atque de ipsa Guardia in locum qui dicunt ad Sancti Christofori de Cannellas ... cum ecclesia et alodiis suis, libris' atque alia ornamenta ecclesiastica siue secularia qui ad eam pertinet» (doc. 313).

Sens dubte, l'adquirent d'aquest alou i església fou el mateix Udalguer que el 7 de gener de 1060 dictà testament i, entre d'altres béns, deixà vint uncas d'or a San Michele della Chiusa, al Piemont, juntament amb la seva ‚bibliotheca', és a dir, la seva Bíblia. I encara disposà que una copa, que cal suposar d'argent, fos ‚ad textus euangelii', ço és, per a un evangeliari del monestir de Sant Llorenç del Munt (doc. 398).

Un altre testament, aquest del prevere Gerbert Bonuç, potser germà de l'anterior Udalguer, ens assebeta del llegat que aquell féu a la catedral de Barcelona el 31 de març de 1065: ‚libro I iudice et troperio I et psalterio I minore que Seniofret Lunes tenet». També deixà als monjos de Sant Llorenç ‚ipsium meum psalterio maiore» i establí que un alou que havia estat d'aquest monestir el tingué Guillem Donuç, per bé que a la seva mort havia de retornar a aquest cenobi ‚ut siat factum leccionero de Sancto Laurencii» (doc. 419).

L'autor ha tingut bona cura de descriure les característiques paleogràfiques dels diplomes i no ha deixat d'indicar, tampoc, la presència d'elements artístics, de valor per a la història de la miniatura i de l'art, com l'àngel dibuixat al dors d'un document de l'1 de febrer del 972 (doc. 40).

Aquestes són escassíssimes mostres de la vida cultural de l'època, a les quals hom pot sumar la presència d'alguns personatges del món de l'ensenyament, com el Seniofred del 25 d'octubre de 1020, qualificat alhora de gramàtic i cabiscol (doc. 189), o una vinya del cabiscol Ramon esmentada el 28 de setembre de 1059 com a límit meridional d'una muada de vinya del terme de Munterols, al territori barceloní (doc. 395). El ‚Iohannes Magister', present en la publicació del testament del levita Guillem l'1 de maig del 1040 no dubto que duia ja el nom de ‚magister' com a vertader cognom (doc. 299).

Enmig del text dels diplomes s'esmunyen algunes glosses. En un empenyorament del 10 de març del 1061, s'hi llegeix ‚quando erit prima dominica de quaragesima quod dicunt Carnestoltes» (doc. 403). I en un altre document del 29 de juliol de 1065, hom commina ‚et si aliquis cuiuscumque homo uel abbates aut successores eiusdem cenobii per nullam causam amplius acquirere uoluerint aut, <ut> (restitució que hi faria per esmenar una omisió explicable per haplografia) uulgo dicitur nullam forciam facere uoluisent aut uoluerint, nisi hoc quod superius resonat ad nihilum eis deueniat» (doc. 422).

Entre els antropònims crida l'atenció un ‚Placedus' (doc. 20, any 960), un ‚Mir Psalmistano' (198, 1023) o una ‚Scolasticha' (203, 1025), al costat d'altres noms de persona coincidents amb topònims: ‚Barcelona' (142, 1012), ‚Ermemir Lerida' (313, 1041), o amb els noms dels dies de la setmana: ‚Lunes' (361, 1052), ‚Seniofret Lunes' (419, 1065), ‚Lunela' (171, 1018). És curiós també un ‚Bocha d'Ocha' del 1091 (doc. 481).

Respecte dels antropònims potser creuria més adequat de considerar com a simple nom de professió i encara no cognom pròpiament dit el ‚Iambardus', que acompanya un ‚Iohannes' de 1031 i 1032 —observi's que va en nominatiu i no en genitiu— (docs. 233 i 234), i que el ‚Laos' que segueix

un 'Oliba' de 1036 deu ésser un cultisme, extret dels glossaris, per a 'laicus' (doc. 258).

Els documents també es refereixen als animals amb qualificatius identificadors. Així hi trobem 'bouem I foxum' (189, 1020), 'boue I marciolo' (432, 1066), 'bouo I bragad' (438, 1068), 'uacha I bragada et alia sauina' (419, 1065), i 'uacha I laura' (492, 1095).

No hi falten tampoc els noms personalitzats de cubs i tones: 'cubo I richer et tonna I guarnnera ... cub I guifredus ... et tonna I gelisenda et tonna borella' (419, 1065).

No em sembla inútil d'assenyalar, per últim, algunes notícies precises sobre el valor de determinats béns. En primer lloc de les terres: una terra amb rec i sotsrec 'in longitudinem dextros X et in amplo duos', uns 156,35 m², fou venuda el 24 de març de 976 per dos sous i cinc diners (doc. 51). Una quarterada de vinya costà el 21 de gener de 981, quatre sous i vuit diners (doc. 60). Per un deute de cinc eimines d'ordi i sis quarteres de forment, el 4 d'abril de 995, hom empenyorà dues mojudes de terra (doc. 82). Una mujada de vinya costà vuit mancosos d'or bo el 2 de juny de 1016 (doc. 157). Per un deute d'un cafís i tres sesters d'ordi, hom empenyorà el 21 de novembre de 1021 dues mujades de vinya (doc. 194). Dues mujades i mitja de vinya valgueren el 13 de juny de 1029 set mancosos i mig d'or (doc. 218). Per un deute de nou mancosos i mig d'or hom empenyorava quatre mujades de vinya el 22 de gener del 1033 (doc. 240). Una mujada de vinya costà el 12 de febrer de 1034 tres mancosos d'or (doc. 244). Per un deute de cinc sesters, mitja eimina i dues escudelles d'ordi, hom empenyorà dues mujades d'un mallol el 3 d'abril de 1038 (doc. 270). Una semujada de terra, que feia 5x25x20x20 destres, fou venuda per dos mancosos i mig d'or el 29 de juny de 1038 (doc. 273). Dues mujades de terra amb vinya i mallol, i altres quatre peces de terra foren transferides, el 27 d'agost de 1056, per quatre mancosos d'or de moneda barcelonesa (doc. 382). Una mujada de vinya, per últim, costà una quarta d'ordi l'1 de març de 1066 (doc. 426) i una altra, 56 sous 'in rem ualentem' el 13 de juny de 1093 (doc. 486).

Altres béns també reben una valoració exacta. Una mula era suficient per fer un calze de plata el 3 d'octubre de 1087 (doc. 473). La utilització d'un molí quatre dies i nits valgué el 17 d'abril de 1010 l'equivalent a quatre mancosos (doc. 131) i per un deute de quatre mancosos d'or hom empenyorà també un molí durant sis dies i nits el 10 de novembre de 1018 (doc. 178). El 10 de juny de 1095 hom considerava que un pollí así podia ésser venut per més de sis mancosos; en la mateixa data, sis bèsties, entre ovelles i cabres, podien donar cinc mancosos. També el mateix dia el testamentari Guadall, mercès al qual coneixem les dades anteriors, concedí una cabra 'ad meum monumentum' (doc. 492). Uns anys abans, el 27 de juny del 1093, el també testamentari Bernat Guifred havia considerat suficient per al seu 'as' una quartera de forment (doc. 487). Una capa òptima era equivalent a quatre mancosos d'or de Barcelona l'1 de febrer del 1056 (doc. 377). I una capa era precisament el premi o preu amb què un testamentari pagà al clergue que li posà per escrit la seva darrera voluntat el 3 d'octubre de 1087 (doc. 473).

Diguem, ja per acabar, que el 30 de novembre de 1033 el destre antic tenia deu pams (doc. 243) i que el 10 de juny de 1095 una tona tenia capacitat per a quatre cafissos (doc. 492).

Qualsevol medievalista que s'atansi a la documentació tan pulcrament editada per Pere Puig i Ustrell, sigui quin sigui el camp concret del seu interès, hi trobarà informació notable, i el que és més important, segura. Com no felicitar, doncs, ben cordialment l'autor d'aquest diplomatari pel seu excel·lent treball i la Fundació Noguera per haver-lo publicat?

Jesús Alturo i Perucho.

Esteve PRUENCA I BAYONA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*. Edició a cura de Josep M. MARQUÈS (Col·lecció *Diplomatari*, 7), Barcelona, Fundació Noguera 1995, 392 pp.

Aquest diplomatari és bàsicament el resultat de l'aplec fet per Esteve Pruença abans del 1966 formant part de la seva tesi doctoral, defensada aquell any (10-11); aleshores, no essent